

КАФЕДРА СПЕЦІАЛЬНОГО ФОРТЕПІАНО №1

Виконавська практика

Освітній ступінь	бакалавр
Спеціальність	025 Музичне мистецтво
Освітньо-професійна програма	Фортепіано
Статус	<u>обов'язкова</u> / вибіркова
Семестровий контроль	екзамен/ <u>залік</u>

Курс	2-4
Семестр	3-8

ECTS	5	
Годин	150	9
Практичні	50	2
Самостійна робота	100	5

Інформація про викладача

ПІБ	Фандєєва Анжела Володимирівна, в.о. доцента
Профіль викладача	
e-mail	afandeeva@gmail.com

Анотація навчальної дисципліни

Метою курсу є підготовка висококваліфікованих фахівців, що володіють спеціальними знаннями, навичками та вміннями, необхідними для подальшої самостійної роботи в якості сольних виконавців, педагогів, концертмейстерів; залучення студента до художньо-творчої діяльності кафедри, факультету, академії, а також участі в мистецьких заходах необхідних для становлення виконавця.

До **основних завдань** виконавської практики належать:

- виховання творчо-самостійної, національно-свідомої особистості, здатної здійснювати на високому художньому та технічному рівні музично-виконавську діяльність;
- сприяння активізації творчої волі студента, його прагнення до самовдосконалення в професійно-особистісному плані;
- формування широкої професійної ерудиції;
- придбання студентами досвіду публічних виступів та підвищення рівня художньої музично-виконавської майстерності;
- всебічний розвиток творчої індивідуальності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- особливості фортепіано, володіти всім художнім та технічним потенціалом інструменту на високому професійному рівні;
- особливості національних шкіл та індивідуальних виконавських стилів;
- методику ведення репетиційної роботи і підготовки до концерту студійного запису;
- специфіку виконавської сольної, ансамблевої та оркестрової роботи;

- загальні форми організації виконавської діяльності, методи організації і управління концертним процесом;
- специфіку роботи в різноманітних аудиторіях;
- прийоми психічної саморегуляції в процесі виконавської діяльності;
- спеціальну музичну термінологію.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **вміти**:

- створювати власну музичну інтерпретацію твору, самостійно готувати до концертного виконання твору різних стилів і жанрів, планувати концертний процес, скласти концертні програми;
- виконувати теоретичний і виконавський аналіз музичних творів, застосовувати базові теоретичні знання в процесі роботи над концертними програмами;
- користуватися методами психологічної та педагогічної діагностики для вирішення виконавських завдань;
- використовувати інформаційно-комунікаційні технології для вдосконалення професійної діяльності;
- користуватися навчально-методичною, загально педагогічною літературою;
- критично оцінювати і ґрунтовно аналізувати процес виконання (в тому числі власне), проводити порівняльний аналіз інтерпретацій;
- вести документацію.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **володіти**:

- в достатньому обсязі концертним репертуаром, що включає в себе твори різноманітних стилів, жанрів та форм;
- комплексом історичних, теоретичних, загально педагогічних та психологічних знань і уявлень у сфері музично-виконавської діяльності;
- необхідною професійною термінологією.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **мати навички**:

- самостійної роботи;
- мобільності в освоєнні різноманітного по стилях і жанрах репертуару;
- виконання теоретичного і виконавського аналізу музичного твору;
- слухового самоконтролю і виконавської відповідальності студента;
- спілкування з різними аудиторіями слухачів, колегами, керівництвом.

Перелік тем

Тема 1. Цілі та завдання дисципліни. Зміст та наповнення практики.

Тема 2. Особливості ведення документації з виконавської практики (афіші виступів, відгуки, рецензії, анотації).

Тема 3. Музична акустика та специфіка виконавства в різних акустичних залах.

Тема 4. Виконавський аналіз творів, що вивчаються. Опрацювання спеціальної літератури та написання стислої анотації.

Тема 5. Виконавські стилі ХХ-ХХІ ст. Видатні виконавці спадщини композиторів епохи бароко (Г.Гульд, С.Ріхтер, С.Фейнберг, М.Юдіна, Ф.Гульда, А.Шіфф, Г.Соколов, Є.Корольов і ін.). «Аутентичний» стиль виконання музики епохи бароко і класицизму, його особливості, принципи прочитання нотних текстів, історичний стиль і «стилізація». Сучасні теорії «історичного прочитання» та видатні представники цієї течії (Н.Арнонкур, В.Ландовска, Г.Леонхардт, К.Руссе, А.Штайер, Р.Кіркпатрік, А.Дольмеч, П.Бадюра-Скода, Й. Демус, А.Брендель, А.Любмов та ін.) Порівняльний аналіз інтерпретацій творів, що вивчаються видатними виконавцями за вибором студента (враховуючи рекомендації викладача).

Тема 6. Виконавські стилі ХХ-ХХІ ст. Визначні інтерпретатори композиторів епохи класицизму (В.Гізекінг, К.Хаскіл, А.Шнабель, Ф. Гульда, П.Бадюра-Скода, А.Брендель, В.Кемпф, В.Бакхаус, А.Брендель, К.Арау, М.Юдіна, Е.Гілельс, С.Ріхтер, М.Перайя, М.Плетньов).

Тема 7. Репетиційна підготовка до публічного виступу. Запис на аудіо та відео технічні пристрої репетиційних програвань програми з подальшим аналізом і обговоренням з викладачем.

Тема 8. Концертні виступи (номери у тематичних концертах, концертах класу, кафедри, конкурсах, сольні концерти з подальшим обговоренням). Аналіз плюсів та недоліків (включаючи самоаналіз).

Тема 9. Виконавський аналіз творів, що вивчаються. Побудова виконавського плану з визначенням основних етапів розвитку, кульмінацій та художніх засобів, що забезпечують цілісність форми. Активізація творчої уяви, самостійності в роботі над інтерпретацією.

Тема 10. Виконавські стилі XX-XXI ст. Західноєвропейська піаністична культура, основні риси та найвизначніші представники (А.Шнабель, А.Корто, В.Гізекінг, М.Лонг, Р.Казадезюс, В.Кемпф, А.Рубінштейн К.Аррау, М.Полліні, А.Брендель; А.Бенедетті Мікеланджелі;).

Тема 11. Написання рецензії. Загальні методичні рекомендації

Тема 12. Виконавські стилі XX-XXI ст. Російська та радянська фортепіанна школа, основні риси та видатні представники (К.Ігумнов, В.Сафроніцький, О.Гольденвейзер, М.Юдіна, Г.Нейгауз, С.Ріхтер, Е.Гілельс, Т.Ніколаєва та ін.).

Тема 13. Репетиційна робота. Аналіз акустичних особливостей залу та вміння підлаштовуватися під нього, реалізуючи художні завдання. Попередні програвання в «концертних» темпах та з повною емоційною віддачею. Виявлення недоліків, стану готовності музичної програми та психологічної натренованості виконавця.

Тема 14. Психофізіологічна підготовка до концертного виступу, його етапи. Методи і способи саморегуляції .

Тема 15. Концертні виступи (номери у тематичних концертах, концертах класів, концертах кафедри, конкурсах, сольні концерти) з подальшим обговоренням. Аналіз позитивних сторін та недоліків виконання (включаючи самоаналіз).

Тема 16. Виконавський аналіз творів, що вивчаються. Побудова виконавського плану з визначенням основних етапів розвитку та художніх засобів, що забезпечують цілісність форми. Активізація творчої уяви, самостійності в роботі над інтерпретацією. Самостійна робота з навчально-методичною літературою.

Тема 17. Виконавські стилі XX-XXI ст. Українська піаністична школа, основні риси та видатні представники (В.Барвінський, Г.Беклемішев, Ф.Блуменфельд, Р.Горовіц, М.Лисенко, П.Луценко, А.Луфер, К.Михайлов, В.Пухальський, Б.Рейнґвальд, Е.Слівак, В.Топілін та ін).

Тема 18. Специфіка та особливості виконавської роботи в студії звукозапису.

Тема 19. Виконавські стилі XX-XXI ст. Музичний авангард, нові композиторські техніки, принципи нотації і трактовка фортепіанної звучності. Роль виконавця в нових умовах. Виконавське мистецтво Д.Тюдора, А.Контарські, Г.Хенка і їх однодумців.

Тема 20. Репетиційна підготовка до публічного виступу (конкурсу). Методи роботи над опануванням програми в цілому, над якістю виконавської форми та набуттям відповідного артистизму висловлювання. Планування репетиції . Робота над великим охоптом, розподілом психофізичних сил під час виступу.

Тема 21. Особливості психофізіологічної підготовки до конкурсу, його етапи. Методи і способи саморегуляції.

Тема 22. Різновиди концертів, їх організація та проведення. Принципи побудови концертної програми та підбору репертуару відповідно до різних категорій слухачів (залежно від віку, естетичної підготовки, вподобань). Організація студентом концерту класу (виїзного концерту, сольного виступу).

Тема 23. Концертні виступи (номери у тематичних концертах, концертах класів, концертах кафедри, конкурсах, сольні концерти з подальшим обговоренням. Аналіз переваг та недоліків виконання (включаючи самоаналіз).

Форми та технології навчання

Практичні заняття, індивідуальні консультації.

Навчальні ресурси

Основні та додаткові матеріали до навчальної дисципліни надсилаються персонально електронною поштою, Viber, Messenger, Telegram.

Система оцінювання

№ з/п	Контрольний захід оцінювання	Всього %
1.	Виступи на академічних концертах	10
2.	Виступи в концертах класу/ з оркестром/ сольні концерти (відділення)	10
3.	Участь у майстер-класах (активна форма), конкурсах, фестивалях, запис відео для участі в онлайн конкурсах та інших творчих проектах	10
4.	Участь у майстер-класах (пасивна форма), семінарах, практикумах, що присвячені проблемам виконавства	5
5.	Відвідування культурно-мистецьких заходів з подальшим аналізом та написанням відгуків (рецензій)	5
6.	Написання анотацій до опрацьованої літератури та/або відгуків на вивчені взірці інтерпретацій видатних виконавців за обраною тематикою	5
7.	Організація та проведення виступів (концерту класу, виїзних концертів, онлайн трансляцій тощо) Підготовка необхідної документації, що включає афіші виступів, дипломи, рецензії, відгуки та ін.	5
8.	Залік	50
	Всього	100

Критерії оцінювання знань студентів

На оцінку «5» (90-100, А):

Студент демонструє глибоке осягнення художнього змісту і форми музичного твору в їх єдності та взаємозв'язку, виявляє індивідуальне ставлення до її художніх образів, створює цікаву оригінальну інтерпретацію. Виконання музичного твору відрізняється технічною досконалістю, яскравою артистичністю та емоційною гнучкістю у поєднанні з психологічною витривалістю. Під час співбесіди висловлювання студента свідчать про наявність широкої професійної ерудиції, здатність вільно орієнтуватися в різних стилях і напрямках мистецтва сучасної інтерпретації, вміння ґрунтовно аналізувати та узагальнювати музичні твори та події. Протягом навчання активно бере участь в творчих заходах, часто виступає на сцені, наполегливо і продуктивно працює самостійно.

На оцінку «4» (82-89, В):

Студент демонструє досить високий художній та технічний рівень виконання, сценічну волю, артистизм. Його інтерпретація свідчить про вдумливе відношення до авторського тексту та пошук оптимальних виразних засобів втілення образного змісту музики. Під час співбесіди добре орієнтується в різних стилях і напрямках мистецтва сучасної інтерпретації, виявляє знання спеціальної музичної термінології та вільно користується нею, вміє самостійно організувати репетиційний процес та публічний виступ. Протягом року систематично виступає на сцені, наполегливо займається самостійно.

На оцінку «4» (74-81, С):

Студент добре розуміє художній зміст твору, досить переконливо інтерпретує його. Виконання грамотне, технічно якісне, але має деякі недоліки. Під час співбесіди виявляє достатній рівень засвоєння матеріалу, але допускає неточності у використанні спеціальної термінології, які

потребують зауваження або корегування. Протягом навчання студент регулярно виступає на сцені, сумлінно займається самостійно.

На оцінку «3» (64-73, D):

Студент посередньо справляється в цілому з виконанням програми, хоча припускаються деякі неточності в нотному тексті, педалізації, темпах, недостатньо володіє технічними ресурсами, немає достатніх навичок у виконанні. Під час співбесіди демонструє деякі знання, але вони несистематичні, поверхневі, допускає термінологічні помилки. Протягом навчання досить рідко виступає публічно, несистематично працює самостійно.

Педагогічний репертуар за рівнем складності відповідає вимогам, але студент демонструє недостатній технічний рівень виконання.

На оцінку «3» (60-63, E):

Виконання студента відрізняється посереднім художнім, технічним та емоційним рівнем, психічною нестійкістю, допускаються помилки в нотному тексті, динаміці, педалізації. Під час співбесіди демонструє слабо сформоване художнє мислення, поверхневі знання, не вміє самостійно зробити висновків щодо прослуханої або виконаної музики, допускає термінологічні помилки. Протягом навчання рідко виступає публічно, нерегулярно працює самостійно.

Інклюзивне навчання

Навчальна дисципліна може викладатися для більшості студентів з особливими освітніми потребами.

Навчання іноземною мовою (за потреби)

За потреби навчальна дисципліна може викладатися англійською мовою.

Неформальна освіта

Передбачається у межах вивчення навчальної дисципліни участь студентів у міжнародних та вітчизняних конкурсах, відвідування культурно-мистецьких заходів, музичних фестивалів, конкурсів, концертів тощо.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Алдошина И.А., Приттс Р. Музыкальная акустика. Учебник для вузов. СПб.
2. Аністратенко Ж. Роль Г. Нейгауза у становленні української піаністичної школи \ в кн. «Питання фортепіанної педагогіки та виконавства» К., 1981.
3. Арзаманов Ф. К концепции музыкально-исполнительской деятельности / Аспекты подготовки пианиста в музыкальном ВУЗе/ Сб. трудов РАМ им. Гнесиных М., 2000.
4. Бадура-Скода Е. и П.Интерпретация Моцарта. М., 1972.
5. Баренбойм Л.А. За полвека. Л., 1989.
6. Баренбойм Л.А. Путь к музицированию. Л., 1973.
7. Бах К.Ф.Э. Опыт истинного искусства клавирной игры. Муз.Академия К., 1995.
8. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. М.: Медиум, 1996.
9. Браудо И. Артикуляция. Л., 1973.
10. Благой Д. К пониманию пианистом авторского текста/ в кн. «Вопросы фортепианного исполнительства» вып. 3, М., 1973.
11. Бочкарев Л. Психологические аспекты подготовки музыкантов-исполнителей к концерту // Проблемы высшего музыкального образования. Сб. трудов. Вып. 19. - М., 1975. - С. 43-58 / ГМПИ им. Гнесиных.
12. Бочкарев Л. Психологические аспекты публичного выступления музыкантов-исполнителей // Вопросы психологии, № 1, 1975.
13. Бочкарев Л. Психологические аспекты формирования готовности музыкантов-исполнителей к публичному выступлению // Автореф. дис. канд. психолог. наук. - М., 1980.

14. Бочкарев Л. Публичное выступление музыканта-исполнителя в свете психологии личности // Проблемы высшего музыкального образования. Сб. трудов. Вып. 19. - М., 1975. - С. 59-83 / ГМПИ им. Гнесиных.
15. Бочкарев Л. Экспериментально-психологическое исследование музыкантов-исполнителей в условиях международных конкурсов. Тезисы докладов к XX психологическому конгрессу.- М., 1972.
16. Вицинский А. Психологический анализ работы исполнителя над музыкальным произведением // Известия АПН РСФСР. Вып.25. - М., 1950.
17. Бузони Ф. О пианистическом мастерстве/ в кн. «Исполнительское искусство зарубежных стран» Вып.1 М., 1962.
18. Бурковский Г. Про виконання музики французьких клавесиністів К., 1983
19. Вайнтрауб Л. К вопросу о «тяжести» фортепианной клавиатуры/ в кн. «Украинское музыковедение» К., 1966.
20. В классе А.Б. Гольденвейзера М., 1986.
21. Воевідко Л. Формування виконавської майстерності студентів у класі фортепіано// Науковий вісник НМАУ / збірник статей вип.35 К., 2004.
22. Володин А.А. Роль гармонического спектра в восприятии высоты и тембра звука // Музыкальное искусство и наука. М., 1970.
23. Воспоминания о Листе. М.,2000.
24. Выдающиеся пианисты-педагоги о фортепианном искусстве. Сост. С. Хентова. М.-Л.,1966.
25. Гаккель Л. Фортепианная музыка XX века. М.,1976.
26. Ганелин Л. О значении самонастройки и возможностях использования активного самовнушения (АС) при подготовке музыкантов-исполнителей // Психологическая саморегуляция. - Алма-Ата, 1973.
27. Гапонова С.А., Павлов А.Н. Психологические условия оптимизации подготовки студентов исполнительских факультетов консерватории к концертной деятельности М., 2005.
28. Гат И. Техника фортепианной игры. М., 1973.
29. Гинкельберг Н. Б.Л. Яворский об исполнительстве / сб. ст.»Музыкальное исполнительство» вып.10 М.,1979.
30. Голубков С. Исполнительские проблемы современной музыки // Муз. Академия, 2003.
31. Голубовская Н. Искусство педализации. М., 1976.
32. Голубовская Н. «Дебюсси и музыка XX века».
33. Готдинер А.Л. Музыкальная психология. М., 1993.
34. Гофман И. Фортепианная игра. М.,1961.
35. Григорьев В.Ю. Вопросы исполнительской формы и пути ее реализации // Музыкальное исполнительство и современность. Вып. 1. - М.: Музыка, 1988. - Вып. 1.
36. Гуральник Н. П. Українська фортепіанна школа ХХ століття в контексті музичної педагогіки: історико-методологічні та теоретико-технологічні аспекти : [монографія]/ Н. П. Гуральник. – Київ : НПУ, 2007. – 460 с.
37. Друскин М. Клавирная музыка Испании, Англии, Нидерландов, Франции, Италии, Германии XVI - XVIII веков. М: Музгиз., 1960.
38. Друскин М. Фортепианные концерты Бетховена. М., 1959.
39. Игумнов К.Н. О творческом пути и исполнительском искусстве пианиста/ сб. «Пианисты рассказывают» Вып.2 М., 1984.
40. Карась С.С. Метод формирования пианистического мышления. Пенза, 1995
41. Карафінка М.Н., Попова Н.В. Абрам Михайлович Луфер// Виконавські школи вищих учбових закладів України / Тематична збірка наукових праць/ К., 1990.
42. Касьяненко Л.О. Пианистическое освоение фактуры произведений// Розвиток інноваційних процесів в навчально-виховних закладах. ч.1 Мистецтвознавство. Х.,2003.
43. Кашкадамова Н. Про фаховість у виконанні української музики: здобутки галицьких піаністів. Л., 1997.
44. Кашкадамова Н. Фортепіанне мистецтво Шопена: Науково-методичний нарис. – Тернопіль: СМП „АСТОН”, 2000. – 80 с.
45. Коган Г. Избранные статьи М., 1972. Вопросы пианизма. М., 1968. Работа пианиста. М.,1979. Свет и тени грамзаписи // Избранные статьи. Вып. 2. М.: Советский композитор, 1972.
46. Копылова К вопросу о национальных чертах в отечественном пианизме. Науковий вісник НМАУ / збірник статей Вип. 37 К., 2004.

47. Корженевский А. Работа над произведением без инструмента/ сб. «Вопросы музыкального исполнительства и педагогики» К., 1979
48. Корто А. О фортепианном искусстве. М., 1965.
49. Корыхалова Н.П. Музыкально-исполнительские термины: Возникновение, развитие значений и их оттенки, использование в разных стилях. – СПб.: Композитор, 2000. – 272 с.
50. Кот. Ю. О художественной целостности концертной программы пианиста исполнителя/ Науковий вісник НМАУ / збірник статей Вип.21 К., 2002.
51. Ландовска В. О Музыке. М., 1991.
52. Либерман Е. Работа над фортепианной техникой. М.,1971.
53. Либерман Е. Я. Творческая работа пианиста с авторским текстом. М.: Музыка, 1988.
54. Лист Ф. Ф.Шопен. М., 1956.
55. Лисюк. Є. До проблеми виконавської семантики в циклах М. Метнера "Забуті мотиви"/ Науковий вісник НМАУ / збірник статей Вип.36 К., 2003.
56. М.Лонг «За роялем с К.Дебюсси», «За роялем с М.Равелем».
57. Маркулов К. К проблеме создания целостной интерпретации фортепианных сюитных циклов Шумана. Сб. «Вопросы исполнительского искусства» М., Государственная Консерватория,1981.
58. Мартинсен К.А. Индивидуальная фортепианная техника на основе звукотворческой воли. М., 1966.
59. Меркулов Редакции клавирных сочинений Гайдна и Моцарта и проблемы стиля интерпретации// сб. музыкальное исполнительство и педагогика. М.,1991.
60. Маккиннон Л. Игра наизусть. Л., 1967.
61. Метнер Н.К. Воспоминания. Статьи, материалы. М., 1981.
62. Мещерякова О некоторых аспектах подготовки пианиста к концертному выступлению// Сб. трудов РАМ им. Гнесиных, вып.141., М., 2000.
63. Михалюк А. М. Тенденції історичного розвитку українського фортепіанного мистецтва/ А.М. Михалюк // Современные аспекты культурного диалога : Россия – Украина : сборник материалов II Международной научно-практической конференции (25 сентября 2011 г.). – Краснодар, 2012. – С. 81-87.
64. Монсенжон Б. Г. Гульд. Нет, я не эксцентрик! М.: Классика — XXI, 2003.
65. Москаленко В.Г. Творческий аспект музыкальной интерпретации / В.Г. Москаленко. — К. : Муз. Украина, 1994.
66. Мужиль В. Особенности исполнения фортепианной музыки и ее графические символы. Науковий вісник НМАУ / збірник статей вип.29 К.,2003.
67. Назаров И. Основы музыкально-исполнительской техники и методы ее совершенствования. - Л., 1969.
68. Нейгауз Г. Об искусстве фортепианной игры. М., 1988.
69. Носина В. Символика музыки И. С. Баха. Тамбов, 1993.
70. Опарик Л. Фортепіано - виконавське мистецтво ХХ ст. як естетичний феномен. Львівська державна музична академія, Л.,2002.
71. Перельман Н. В классе рояля. М.,2000.
72. Пискунова Н. Об исполнительской форме музыкального произведения // Проблемы современной музыкальной культуры. Сб. тезисов докладов научно-практической конференции. - Ростов-на-Дону: РКГ, 1992.
73. Понизовкин Ю. Рахманинов – пианист, интерпретатор собственных произведений. М., 1965.
74. Попова Т. Гайдн. М., 1967.
75. Прокофьев С. «Автобиография».
76. Ракул Ю. Некоторые особенности применения фортепианных педалей в произведениях современных композиторов // Музичне мистецтво і культура. Науковий вісник. Одеса, 2004.
77. Рощина Т. Репертуарная модель пианиста – исполнителя: творческий поиск или выбор стереотипа // Науковий вісник НМАУ / збірник статей вип.21 К., 2002.
78. Соколов Ф. О музыкальной памяти пианистов - исполнителей // кн. «Музыкальное исполнительство» М., 1970.
79. Старчеус М. С. Слух музыканта. М.: Моск. гос. консерватория им. П.И. Чайковского, 2003.
80. Стракович Ю. Цифролюция. Что случилось с музыкой в XXI веке. М.: Классика — XXI, 2014.

81. Стреглов Ю. Искусство пианиста-интерпретатора в контексте развития средств аудиокommunikации: От фонографа Т. Эдиссона к компакт-диску / Федер. агентство по культуре и кинематографии, Орлов. гос. ин-т искусств и культуры. Орёл: ОГИИК, 2005.
82. Тимакин Е. М. Воспитание пианиста. М.: Сов.комп., 1989
83. Тимакин Е. М. Навыки координации в развитии пианиста. М.: Сов.комп., 1987
84. Троицкий А. Акселерация, Атомизация, Десакрализация и другие музыкальные приколы // Стракович Ю. Цифролюция. Что случилось с музыкой в XXI веке. М.: Классика — XXI, 2014.
85. Харнонкурт Н. Музыка як мова звуків. Суми: Собор, 2002.
86. Холодков С. История одного пассажа (о проблеме фортепианной аппликатуры) Х., 2003.
87. Цатурян К. Новейшие модификации фортепиано: Цифровые рояли на основе физического моделирования // Музыка и электроника. 2010. No 3.
88. Шмидт-Шкловская А.А. О воспитании пианистических навыков. Л., 1985.
89. Шнабель А. Ты никогда не будешь пианистом. М.,1999.
90. Шостакович Д. «Статьи и материалы».
91. Шульпяков О. Ф. Техническое развитие музыканта-исполнителя. - Л., 1973.
92. Шульпяков О. Ф. Музыкально-исполнительская техника и художественный образ. - Л.: Музыка, 1986.